

УДК 159.9:351.74(477)

Я. С. ПОСОХОВА,*аспірант**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Досліджено правосвідомість майбутніх офіцерів патрульної поліції України. Дослідження проведено серед слухачів курсів первинної професійної підготовки працівників патрульної служби. Встановлено, що у більш ніж половини випробовуваних правосвідомість в основному сформована, повною сформованістю правосвідомості характеризується незначний відсоток слухачів. Отримані дані сприятимуть більш точному прогнозу успішності професійної діяльності майбутнього працівника патрульної поліції.

Ключові слова: *патрульна поліція, первинна професійна підготовка, правоохоронні органи, правосвідомість.*

Posokhova, Y.S. (2016), "Empirical study of legal consciousness of future police officers" ["Empirychne doslidzhennia pravosvidomosti maibutnykh pratsivnykiv politsii"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 135–140.

Постановка проблеми. Становлення правової держави, якою прагне бути сучасна Україна, не можливе поза розвитком правосвідомості населення на рівні всіх його структурних компонентів. У зв'язку з цим 2 липня 2015 року Верховна Рада України ухвалила закон України № 580 VIII «Про Національну поліцію» [1].

Його ухвалення свідчить про початок нового етапу розвитку правоохоронної системи України. Таким чином, набуває особливої актуальності проблема комплексного, системного реформування всієї системи правоохоронних органів, яка б цілком відповідала міжнародним стандартам. Прагнення до європейських стандартів актуалізують питання високого професіоналізму і компетентності майбутніх поліцейських.

У цілях профілактики негативних явищ серед поліцейських і вдосконалення професійного психологічного відбору кандидатів на службу в патрульну поліцію вважаємо необхідним вивчення одного з найважливіших компонентів змісту свідомості особистості кандидатів на службу в ОВС – правосвідомості особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У психологічній науці на пострадянському просторі поняття «правосвідомість» розглядається у працях О. Р. Ратінова, О. О. Голинчик, О. О. Гулевич, Л. А. Ясюкової, які вивчали структуру, функції, процес формування і причини нерозвиненості правосвідомості.

На теренах України сучасні дослідження правосвідомості проводили: В. В. Муж, І. А. Полонка, Т. З. Герасимів, Д. О. Єрмоленко, О. Ф. Скакун, Є. В. Підчасов, Ю. С. Кравцов та А. О. Якуніна, В. А. Трофименко.

Проблема правової свідомості становить предмет наукового інтересу вчених різних га-

лузей наукового знання: психології, юриспруденції, філософії, соціології, педагогіки та інших. Значний вплив на розробку та становлення цієї проблеми здійснили О. М. Бандурка, Л. М. Балабанова, П. П. Баранов, В. Л. Васильєв, Н. А. Ведешкін, О. В. Землянська, Т. А. Фірсова.

На думку О. Р. Ратінова, вплив на ту сферу свідомості людей, яку називають правосвідомістю є однією з функцій права. Вкрай важливим дослідник вбачає вивчення проблеми правосвідомості для ефективного розвитку соціальних процесів, а також як одного із засобів ліквідації злочинності в суспільстві. Цілком обґрунтованим є твердження вченого про те, що нагальною практичною потребою й актуальним завданням є психологічне дослідження у сфері права, яке має бути зосереджене на отриманні детальної інформації стосовно стану правосвідомості різних верств населення, груп і регіонів у цілому. Науковець наголошує, що правосвідомість є більш широким поняттям, яке здатне охопити і правосвідомість, і реальні форми її прояву. Таким поняттям служить правова культура. Зокрема, О. Р. Ратінов виділяє два види проявів правосвідомості. Перший – виявляється в поведінці (правотворчість, правозастосовна та правоохоронна діяльність, законослухняна або протиправна поведінка, правова освіта і виховання, науково-правова діяльність). Другий прояв правосвідомості відбивається в результатах цієї діяльності (право та його інститути, директивні акти і наукові праці, правова документація, твори мистецтва й публіцистики, вербальні прояви свідомості в листах, щоденниках тощо) [2, с. 203–204].

Однак у сучасній науці не склалося єдиної думки у визначенні самого поняття правосвідомості,

та все ж більшість вітчизняних дослідників цього явища позначають його як сукупність юридичних знань, оціночних ставлень до права, правових установок і ціннісних орієнтацій, що регулюють людську поведінку в юридично значущих ситуаціях.

Психологічний словник дає широке поняття правосвідомості як сфери суспільної або індивідуальної свідомості, що включає правові знання, ставлення до права і правозастосовну діяльність [3, с. 271].

Вивчаючи проблему професіоналізму органів внутрішніх справ на етапі розбудови демократичного суспільства, О. І. Герасимів говорить, що саме переорієнтація діяльності силових структур на обслуговуючу функцію, вміння працівників ОВС установлювати партнерські стосунки з громадянами є необхідною умовою і тому потребує особливої уваги. Оскільки, на думку науковця особистісні характеристики особи правоохоронця потребують від нього не лише знань, умінь та навичок професійної діяльності, а й наявності правосвідомості, О. І. Герасимів вважає, що професійна правосвідомість є головним інструментом правоохоронця, і стверджує: «Формування фахової правосвідомості працівника органів внутрішніх справ пов'язане із об'єктивними і суб'єктивними чинниками, що мають вплив на його правосвідомість ... до об'єктивного чинника ми відносимо середовище функціонування правосвідомості. Правове виховання – чинник суб'єктивного характеру» [4, с. 82].

У свою чергу, займаючись питаннями соціалізації особистості, Є. В. Підчасов розглядає вказану проблему в контексті правосвідомості та правового виховання. Вчений зазначає, що це питання є актуальним для України, оскільки в суспільстві дуже низький рівень правової культури, правової свідомості серед населення та наявна криза морально-правових: цінностей. «...правотворча і правозастосовна діяльність у суспільних відносинах стає ефективною, коли в цих процесах разом з організаційними началами пріоритетне місце займає і свідомо, самоорганізуюча діяльність особистості, розумова аналітична робота, творчість» [5, с. 179].

На думку Ю. С. Кравцова та А. О. Якуніної, однією зі складових правосвідомості є духовна правова ідентичність. Дослідники наголошували на тому, що «... правова ідентичність неминує фокусує рівень усіх змін особистості, що виявляються в елементах соціально-правової активності, у соціально-правових установках особистості, у відношенні до норм права, у готовності реалізовувати право, у ре-

альній участі кожного індивіда в правових відносинах» [6, с. 98].

Столяренко О. М. відносить проблему правосвідомості до числа ключових, основоположних наукових напрямків юридичної психології. Він говорить, що з її вирішенням пов'язані завдання зміцнення законності і правопорядку, підвищення ефективності та якості діяльності правоохоронних органів, боротьби зі злочинністю та попередження причин, що її породжують [7, с. 51].

Як вважає О. В. Кобець, включення правової норми до правової свідомості дозволяє людині оцінити свою поведінку, вчинки оточуючих, ситуацію з точки зору її сутності, співвіднести оцінювані явища з правовим еталоном. Тобто правосвідомість є не лише механізмом реалізації прав, вона є його джерелом, оскільки демонструє суспільні потреби, і водночас критерієм оцінки його ефективності, відповідності поведінки встановленим нормам [8, с. 99].

Відповідно до принципу єдності свідомості і діяльності вчені позначають, що структура правосвідомості може розглядатися тільки за результатами функціонування її кінцевих продуктів. Пізнавальна функція висловлює когнітивний компонент правосвідомості, показниками якого в діяльності є юридичні знання та вміння суб'єкта. Оціночна функція правосвідомості суб'єкта відображає когнітивно-емоційний компонент і виражається в діяльності оціночними думками про право і практику його використання. Інтелектуально-емоційно-вольовий компонент відбивається в регулятивній функції правосвідомості, яка характеризується правовими установками й орієнтаціями [9, с. 83–84].

В. А. Трофименко у своїй роботі розглядає нову поліцію України у контексті правового виховання. Порівнюючи закон України «Про міліцію» із законом України «Про Національну поліцію», учений зауважує, що новий Закон вже не наголошує на збройному статусі оновленої правоохоронної структури, а вимагає від українського правоохоронця скоріше миротворчої функції, яка буде спрямована на захист і охорону громадян. Це потребує від поліцейського певних особистісних характеристик, які будуть забезпечувати ефективну співпрацю правоохоронних органів з населенням, формуючи тим правову культуру серед населення та позитивний імідж поліцейського [10, с. 74].

Отже, виходячи з вищевизначеного, можна сказати, що дослідження сформованості правосвідомості у правоохоронців є нагальною й актуальною потребою.

Метою статті є вивчення у майбутніх патрульних поліцейських рівня сформованості правосвідомості та готовності дотримуватися правових норм у професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Аналіз літератури засвідчив, що особливої уваги потребує вивчення правосвідомості та суб'єктивних детермінант законослухняної і протиправної поведінки, що набуває особливої актуальності в умовах трансформації суспільства та реформування правоохоронної системи України. В цьому контексті нами було проведено емпіричне дослідження правосвідомості серед слухачів курсів первинної професійної підготовки патрульної поліції України в кількості 270 осіб за допомогою тесту-анкети «Вивчення рівня розвитку правосвідомості» Л. А. Ясюкової. Вказана методика є надійним варіантом експрес-методу вивчення правосвідомості у кандидатів на службу в патрульну поліцію.

Так, Л. А. Ясюкова вважає, що з точки зору психології правосвідомість має у своїй основі моральні установки, які є цілком специфічним

новоутворенням, вивчення психологічного змісту якого не повинно обмежуватися рамками ціннісно-етичного підходу. Вона виділяє три відносно самостійні сфери функціонування правосвідомості: побутову, професійно-ділову і соціально-громадянську та шкалу «правові знання». Пропонована модель побудована на уявленнях про буденну правосвідомість. По суті, вона дозволяє виявити повсякденні уявлення окремих соціальних спільнот і громадян у цілому стосовно не тільки правового регулювання, а й різних менталітетів, вірувань, традицій, етичних норм. Таким чином, тест Л. А. Ясюкової дозволяє співвіднести рівень правосвідомості із загальною життєвою спрямованістю (виявити, як саме правосвідомість функціонує на рівні поведінкових установок) [11].

Отримані в нашому дослідженні результати вивчення рівня сформованості правосвідомості дозволили виділити й описати загальну тенденцію розвитку правосвідомості у слухачів курсів первинної професійної підготовки працівників патрульної поліції (рис. 1).

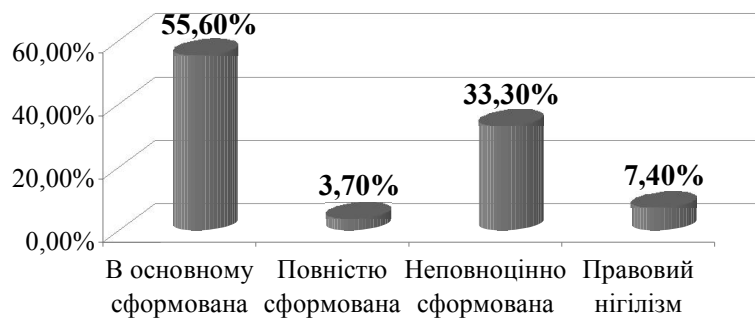

Рис. 1. Рівні сформованості правосвідомості серед слухачів курсів первинної професійної підготовки працівників патрульної поліції України

Отримані результати свідчать, що у 55,6 % респондентів правосвідомість в основному сформована, але водночас може зберігатися негативне ставлення до правового регулювання в цілому і до існуючих законів зокрема. Лише у 3,7 % слухачів правосвідомість сформована повністю. Ці показники говорять про те, що для вказаного відсотка майбутніх поліцейських характерні абсолютна надійність у ділових стосунках, буквальне виконання договорних та інших зобов'язань навіть усупереч власним переконанням. Неповноцінно сформованою правовою свідомістю відзначаються 33,3 % досліджуваних, про що свідчить узагальнений показник, на тлі високих значень у побутовій та діловій сферах. Тобто правосвідомість у цій частці вибірки слухачів сформована не повністю і регулює поведінку людини тільки в якійсь одній або двох сферах.

Слід звернути увагу на результати, отримані за шкалою «правовий нігілізм», високі показники за якою зафіксовані у 7,4 % досліджуваних. Стосовно цього параметра правосвідомості можна говорити, що людина не визнає правового регулювання, негативно ставиться до існування формального права, орієнтується лише на морально-етичні нормативи і тільки в тому варіанті, які сама розділяє. Для правоохоронця це є негативним явищем, оскільки професійна етика, правова культура, система моральних принципів, норм і правил має бути найвищим пріоритетом кожного правоохоронця. Діяльність поліцейського щодо реалізації правоохоронної функції повинна бути спрямована, у першу чергу, на захист норм Конституції та законів України, які покликані охороняти права та свободи людини і громадянина.

Аналізуючи результати дослідження за сферами, які виділила Л. А. Ясюкова, можна сказати, що у всіх досліджуваних виявлено високі значення показників у побутовій сфері, які характеризуються достатнім розумінням групової відносності морально-етичних норм,

здатністю зрозуміти і сприйняти систему життєвих цінностей іншої людини. На другому місці за рівнем сформованості у цій групі знаходяться показники за шкалою «правові знання» (рис. 2).

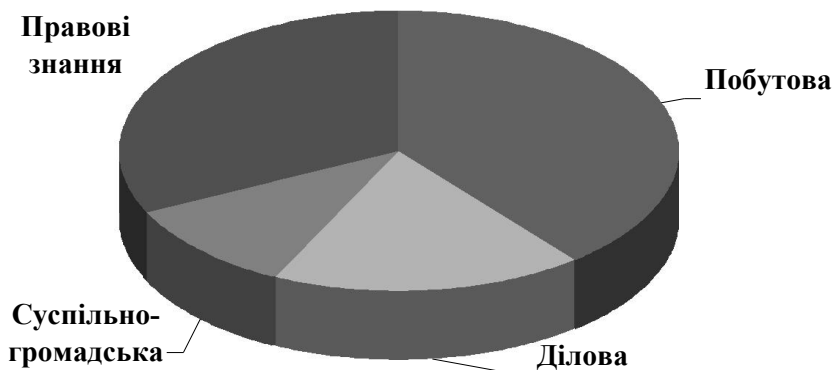

Рис. 2. Розподіл показників сфер правосвідомості у досліджуваній вибірці

Слід зазначити, що когнітивна функція правосвідомості людей не виражається тільки отриманням юридичних знань. Як підкреслює О. Р. Ратінов, можна мати знання, але не вміти ними користуватися. Необхідно враховувати практичний досвід використання юридичних знань суб'єкта. Правові знання і вміння через правову практику включаються в особистий досвід суб'єкта діяльності [2, с. 207].

Показники за шкалою «ділова сфера», яка віддзеркалює схильність діяти відповідно до правил і законів, договірних зобов'язань, знаходяться у межах середнього рівня, що відбиває середній рівень надійності в діловій сфері. Найнижчі показники правосвідомості виявлені в обстежуваних у соціально-громадянській сфері. Варто зазначити, що такі результати дозволяють говорити про слабку сформованість правосвідомості майбутніх поліцейських. Тобто цей показник свідчить про певну пасивність, небажання виявляти ініціативу, докладати власних зусиль, самостійно шукати вихід зі складних ситуацій, а також про недостатній рівень громадянської відповідальності, який не дозволяє досягти високого рівня громадянської зрілості. Зокрема, авторка тесту визначає складові громадянської зрілості, такі як: самостійність (активність), відповідальність та прийняття демократичних цінностей. Особи з невисокими показниками за шкалою «соціально-громадянська сфера» схильні перекидати відповідальність на інших, нерідко очікують і вимагають, щоб інші, в тому числі й держава, дбали про них і забезпечували всім необхідним.

Таким чином, при недостатній сформованості правосвідомості у соціально-громадянській сфері особу характеризують інфантилізм, принципова пасивність, небажання докладати власних зусиль, що є неприпустимим у професійній діяльності правоохоронця. Адже поліцейський повинен виявляти самовідданість і постійну готовність до виконання нових завдань на користь держави та її громадян.

Проведене дослідження дозволяє зробити певні **висновки**.

Соціальна значущість правосвідомості полягає в тому, що вона є необхідною умовою готовності особистості до дотримання соціальних і правових норм. Вивчення дійсної картини сформованості, функціонування, особливостей правосвідомості у працівників ОВС дозволить на основі комплексного аналізу визначити пріоритетні напрямки в роботі з особовим складом, ефективно розподіляти сили та засоби, будувати прогнози та профілактичну роботу.

Правосвідомість у більшості досліджуваних в основному сформована, тобто майбутні поліцейські на період навчання чи в будь-якій іншій діяльності намагаються не порушувати встановлені правила, точно дотримуватися інструкцій, є досить надійними в діловій сфері, коректними в діловому спілкуванні та взаємодії.

Повною сформованістю правосвідомості характеризується незначний відсоток слухачів. Для них характерна абсолютна надійність у ділових стосунках, детальне виконання правил, інструкцій і договірних зобов'язань навіть усупереч власним переконанням і розумінню

ситуації. Поліцейські, в яких правосвідомість сформована повністю, усвідомлюють соціальний релятивізм моральних норм, визнають рівноправне та недискримінаційне поводження з людьми, позитивно сприймають існування різних систем життєвих цінностей, а також здатні коректно взаємодіяти з широким колом людей незалежно від соціальної, національної, релігійної, етнічної та іншої належності.

Більш ніж у третини досліджуваної вибірки правосвідомість сформована неповноцінно та реалізує себе переважно в побутовій сфері, для чого достатньо тільки доброзичливості і розширення кола спілкування, тоді як у діловій і соціально-громадянській сферах виявляє себе недостатньо. Система відповідного навчання і правового виховання може справляти певний вплив, який забезпечить формування повноцінної правосвідомості, що є необхідним на етапі передпрофесійної соціалізації.

Визначено, що окремі досліджувані не визнають правового регулювання, орієнтуються тільки на морально-етичні нормативи, які визнають самі; негативно ставляться до будь-яких інших поглядів, думок, цінностей, які не співпадають з їхніми власними. Такі особи

можуть бути потенційно конфліктними, можуть не виконувати договірних зобов'язань, а також є схильними діяти, виходячи з власних міркувань.

Перспективи подальших досліджень. Слід поставити питання про необхідність комплексного вивчення правосвідомості як значущої професійної характеристики кандидата на службу в органи внутрішніх справ з метою подальшого вдосконалення професійного психологічного відбору до поліції України. Доцільним є вивчення рівня сформованості правосвідомості майбутніх правоохоронців з метою підвищення якості відбору кандидатів на службу в патрульну поліцію. Отримані дані сприятимуть ефективному оцінюванню ступеня готовності кандидата приймати чи порушувати соціальні та правові норми, а також більш точно прогнозувати успішність професійної діяльності майбутнього працівника патрульної служби, виходячи з того, що правова свідомість поліцейського забезпечує ефективну реалізацію професійної діяльності, здійснює достатній профілактичний вплив щодо появи професійних деформацій.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII // Офіційний вісник України. – 2015. – № 63. – Ст. 2075.
2. Ратинов А. Р. Структура правосознания и некоторые методы его исследования / А. Р. Ратинов // Методология и методы социальной психологии. – М. : Наука, 1981. – С. 201–214.
3. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А. В Петровского, М. Г. Ярошевского. – Ростов н/Д : Феникс, 1999. – 512 с.
4. Герасимів О. І. Формування професіоналізму органів внутрішніх справ на етапі розбудови демократичного суспільства / О. І. Герасимів // Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід : матеріали першої наук.-практ. конф., 30 квіт. 2015 р., Львів / Нац. ун-т «Львівська політехніка», Навч.-наук. ін-т права та психології, Каф. конституц. та міжнар. права. – Львів, 2015. – С. 80–83.
5. Підчасов Є. В. Соціалізація особистості в контексті правосвідомості та правового виховання / Є. В. Підчасов // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. – 2015. – Вип. 50. – С. 178–188.
6. Кравцов Ю. С. Правова ідентичність як духовна складова правосвідомості / Ю. С. Кравцов, А. О. Якуніна. – Грані. – 2015. – № 4. – С. 96–99.
7. Прикладная юридическая психология / под ред. А. М. Столяренко. – М. : Юнити-Дана, 2001. – 638 с.
8. Кобець О. В. Соціальна природа змісту правосвідомості особистості / О. В. Кобець // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України «Актуальні проблеми психології» : у 12 т. / за ред. В. О. Моляко. – Т. 12. – Вип. 8. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 96–105.
9. Юридична психологія : підручник / [Александров Д. О., Андросюк В. Г., Казміренко Л. І. та ін.] ; заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. – Вид. 2-ге, доопр. та допов. – Київ : КНТ, 2008. – 352 с.
10. Трофименко В. А. Нова українська поліція у призмі правового виховання / В. А. Трофименко // Українська наука: проблеми сьогодення та перспективи розвитку : матеріали XVII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24–25 лип. 2015 р.) – Київ, 2015. – С. 73–76.
11. Ясюкова Л. А. Правосознание: диагностика и закономерности развития / Л. А. Ясюкова // Прикладная психология. – 2000. – № 4. – С. 1–13.

Надійшла до редколегії 06.04.2016

ПОСОХОВА Я. С. ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРАВОСОЗНАНИЯ БУДУЩИХ РАБОТНИКОВ ПОЛИЦИИ

Исследовано правосознание будущих офицеров патрульной полиции Украины. Исследование проведено среди слушателей курсов первичной профессиональной подготовки работников патрульной службы. Установлено, что у более чем половины испытуемых правосознание в основном сформировано, полной сформированностью правосознания характеризуется незначительный процент слушателей. Полученные данные будут способствовать более точному прогнозу успешности профессиональной деятельности будущего сотрудника патрульной полиции.

Ключевые слова: *патрульная полиция, первичная профессиональная подготовка, правоохранительные органы, правосознание.*

POSOKHOVA Y. S. EMPIRICAL STUDY OF LEGAL CONSCIOUSNESS OF FUTURE POLICE OFFICERS

The article deals with the psychological aspects of the study of legal consciousness in the future police officers on example of patrol police of Ukraine. It is shown that the study of the problem is a needful and urgent need, because the legal consciousness is an essential factor in strengthening the rule of law, improving the efficiency and quality of law enforcement. The study was conducted among students of primary vocational training courses of employees of patrol service. It was found that legal consciousness of more than half of the subjects has mainly formed, that is, in training or in any other activity the future police officers tend to fulfill the rules and not break them, to follow the instructions, are fairly reliable in professional sphere, are correct in professional communication and interaction. An insignificant percentage of students is characterized by the forming of legal consciousness in full. They are characterized by absolute reliability in professional relations, the detailed implementation of rules, regulations and contractual obligations, even contrary to their own beliefs and understanding of the situation.

The police officers with completely formed legal consciousness are able to aware of social relativism of moral standards, recognize the equal and non-discriminatory handling with people, a positively perceive of the existence of different systems in life's values, they are able to properly interact with a wide range of people, regardless of ethnic, religious, ethnic and other affiliation. Defectively formed legal consciousness is characterized by more than one-third of the sample and realizes itself primarily in the private sphere, whereas in the business and social-civil spheres proves insufficient. The system of appropriate training and legal education can provide the necessary formative and corrective influence, which is necessary at the stage of pre-professional socialization.

The data will contribute to the efficient evaluation of the degree of readiness of the candidate to accept or violate social and legal norms, and more accurately predict the success of professional work of the future officer patrol police, based on the fact that the legal consciousness of the police ensure effective implementation of professional activity and prevention on the professional deformation.

Keywords: *law enforcement, legal consciousness, patrol police, primary vocational training.*